

«ՌԱՑԻՈՆԱԼ ՄԱՐԴՈՒ» ՄՈԴԵԼԻ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԱԿԱՆԸ ԿԱՄ ՌԻԶԱՐԴ ԹԵՅԼԵՐԻ «ՍԽԱԼ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ»

Ռոբերտ Ներսեսի Սարինյան Բելլա Վալերիի Գաբրիելյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 01.08.22, ուղարկվել է գրախոսման՝ 15.09.22., երաշխավորվել է տպագրության՝ 26.10.22

1982-ին Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ջ.Ստիգլերին հարցնում են, թե ինչո՞ւ են հումանիտար և հասարակական գիտություններից Նոբելյան մրցանակներ ստանում միայն տնտեսագետները, բայց ոչ սոցիոլոգները, հոգեբանները, պատմաբանները, փիլիսոփաները: Նա պատասխանում է, թե մնացած բոլորի համար Նոբելյան մրցանակ նախատեսված է գրականության գծով¹: Տնտեսագետը, հավանաբար, նկատի ունի այն, որ տնտեսագիտությունը նշվածներից միակն է, որ Փ.Սամուելսոնի խոսքերով ասած «մաթեմատիկայի համբուրածից հետո» դարձել էր գիտություն: Սակայն, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ա.Բեյլանինը, ժամանակի ընթացքում նշված գիտությունները երևույթների առնչությունների մեջ, սկսել են օգտվել մաթեմատիկայի վերլուծական ապարատից՝ ընդլայնելով նաև տնտեսագիտական ընդհանրացումների տեսադաշտը: Իսկ դա արդեն ենթադրում է «տնտեսական մարդու» մոդելը ենթարկել նոր իմաստավորումների: Տնտեսագիտությունն ի վերջո նպատակ ունի բացահայտել մարդու տնտեսական պահվածքը, այդ պահվածքի դրդապատճառները, նպատակի և վերջինիս հասնելու ճանաչողական հնարավորությունները, որը ոչ այլ ինչ է, քան որոշակի սոցիալ-տնտեսական համակարգի կոորդինատներում գործող անհատի մոդել, նրա վարքագիծը:

Միջանկյալ դիտարկում: Հայտնի ֆիզիկոս Մաքս Բորնը բերում է այսպիսի մի դեպք իր կյանքից. «Ես ունեի ինձնից մեծ մի հորեղբոր որդի, որը սովորում էր համալսարանում, երբ ես դեռ դպրոցական էի: Քիմիայի գծով մասնագիտանալով, նա պարապում էր նաև փիլիսոփայություն: Եվ ահա մի օր նա հանկարծ այսպիսի հարց տվեց. «Դու իրականում ի՞նչ նկատի ունես, երբ ասում ես, որ այս տերևները կանաչ են, իսկ երկինքը՝ կապույտ»: Այդ հարցն ինձ բավականին շինծու թվաց, և ես պատասխանեցի. «Ես պարզապես նկատի ունեմ կանաչն ու կապույտը, քանի որ այդ գույներն այնպես եմ տեսնում, ինչպես դու ինքդ ես տեսնում»: Սակայն նա չբավարարվեց իմ պատասխանով և առարկեց. «Դու ի՞նչ գիտես, որ իմ կանաչը ճիշտ նույնն է, ինչ-որ քո կանաչը»: Իմ պատասխանը. «Որովհետև բոլոր մարդիկ այդ գույնը միևնույն ձևով են տեսնում, իհարկե», - դարձյալ չբավարարեց նրան: «Չէ՞, որ գոյություն ունեն դալտոնիկներ, - ասաց նա, - նրանք այլ կերպ են տեսնում գույները: Ոմանք, օրինակ, չեն կարողանում կարմիրը տարբերել կանաչից»: Ես հասկացա, որ նա ինձ դեմ է արել պատին, ստիպում է տեսնել, որ ոչ մի միջոց չկա համոզվելու այն բանում, թե հատկապես

¹ «Вопросы экономики», 2018, с. 5.

ինչ է զգում ուրիշը, և որ նույնիսկ այն պնդումը, թե «նա նույնն է զգում, ինչ-որ ես», զուրկ է իմաստից...

Սակայն պրոբլեմն այն է, թե ինչպես պետք է զանազանել, սուբյեկտիվն ու օբյեկտիվը, այլ այն, թե ինչպես պետք է ազատվել սուբյեկտիվից և կարողանալ ձևակերպել օբյեկտիվ պնդումները»¹:

* *

*

«Անտարես» հրատարակչությունը հայերեն թարգմանությամբ լույս է ընծայել Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ռիչարդ Հ.Թեյլերի «Սխալ վարքագիծ» աշխատությունը (խմբագիր Վահագն Խաչատուրյան): Հեղինակը, որի համար նրա ղեկավարը մագիստրական ուսումնական ավարտելուց հետո «մեծ սպասելիքներ» չէր ակնկալում հեռանկարի առումով, արդեն ուսանողական տարիներին «խոտոր մտքեր ուներ» տնտեսագիտության տեսության մասին, թե արդյոք տնտեսագիտության տեսության առաջադրած դեղատոմսերն արտահայտում են իրականությունը: Գրքի բնաբան է ընտրվել Վիլֆրեդո Պարետոյի այն խոսքերը, թե «Քաղաքատնտեսության և առհասարակ ցանկացած հասարակական գիտության հիմքը, ակնհայտորեն հոգեբանությունն է: Գուցե կգա այն օրը, երբ մեզ կհաջողվի հասարակական գիտությունների օրենքները արտածել հոգեբանության սկզբունքներից»: Եվ ոչ պատահականորեն: Այն, ըստ էության, ցուցադրում է գրքում արծարծվող հարցերի վերլուծական որոնումների ուղղությունը: Այստեղ է, Ռիչարդ Թեյլերը տնտեսագիտությունը սուղում է վարքագծային ոլորտում՝ ցույց տալով, որ տնտեսական մտածելակերպը փոփոխության կարիք ունի, որ «իրական կյանքում մարդկանց վարքագիծն ամեն ձևով տարբերվում է տնտեսագիտական մոդելներում բնակվող մտացածին արարածների վարքագծից: Երբեք նպատակ չեմ ունեցել ասելու, որ մարդկանց առումով ինչ-որ բան սխալ է, մենք բոլորս մարդ արարածներ ենք՝ homo sapiens: Ավելի ճիշտ, խնդիրը հենց տնտեսագետների կողմից կիրառվող մոդելն է, մի մոդել, որում homo sapiens-ը՝ բանական մարդը, փոխարինվել է մտացածին արարածով, որի անունն է homo economicus՝ տնտեսվար մարդ կամ ռացիոնալ մարդ, որին ես հակիրճ սիրում եմ անվանել «Տնտես»: Ի տարբերություն Տնտեսների մտացածին աշխարհի՝ իրական կյանքում մարդիկ հաճախ սխալ վարքագիծ են դրսևորում, իսկ սա նշանակում է, որ տնտեսական մոդելները բազմաթիվ սխալ կանխատեսումներ են անում, որոնք կարող են ունենալ շատ ավելի լուրջ հետևանքներ...: Փաստն այն է, որ ոչ մի տնտեսագետ չկարողացավ կանխատեսել 2007-2008թթ. տնտեսական ճգնաժամը՝ դեռ շատերը կարծում էին, որ թե ճգնաժամը և թե՛ դրա հետևանքները պարզապես լինելու բան չէին»²: Թերևս, հենց այդ մարդկային վարքագծի սխալ պատկերացման վրա է հիմնված, ինչպես հաճախ անվանում են, տնտեսագիտության «կայսերական գոռոզամտությունը»: Դա բացատրվում է

¹ Մաքս Բորն, Իմ կյանքն ու հայացքները, Եր., 1978, էջ 134-135:

² Ռիչարդ Թեյլեր, Սխալ վարքագիծ, Եր., 2021, էջ 58:

նախ, որ «քաղաքական խորհրդատվության» դաշտում հասարակական մյուս գիտություններին հատկացվում է «ստորադաս» տեղ, և ապա որպես «հիմնա-սյունների» տնտեսագիտությունը կառուցված է «մի քանի հիմնարար ելակետային դրույթների վրա», զուգահեռ գծելով ֆիզիկայի հետ: Սակայն, «ռացիոնալ ակնկալիքներ» կամ օպտիմալացում գումարած հավասարակշռություն տնտեսագիտության կոմբինացիան, որը բացակայում է մյուս հասարակական գիտություններում, չի գծագրում երևույթների իրական բովանդակությունը: Իսկ դա թերևս պայմանավորված է բնական գիտությունների օրինաչափությունները տնտեսագիտության մեջ տեղայնացման շարունակվող իներցիայով:

Տնտեսագիտության տեսությունը դասավանդվում էր տնտեսական կախվածությունները բացատրելով բնական գիտությունների օրենքների զուգահեռներով, անտեսելով, որ «մարդու հավատքի և արմատացած նրա այլ սովորույթների իրական կախվածությունները միանգամայն տարբեր են ֆիզիկայում կամ քիմիայում ծագող կախվածությունից» (Ջ.Մերլ): Եվ, ինչպես նկատել է տնտեսագետներից մեկը, եթե դուք բացեք տնտեսագիտության դասագիրքը, ապա կիմանաք, որ *homo oeconomicus*-ը ընդունակ է մտածելու ինչպես Ալբերտ Էյնշտեյնը, տնօրինում է գերհամակարգչի հիշողությանը և Մախմուտ Գանդիի կամքի ուժին...: Բայց իրական մարդիկ, որոնց մենք գիտենք, ուրիշ են: Նրանք ընդունակ չեն առանց հաշվարկիչի բաժանել մեծ թվերը, հաճախ մոռանում են ընտանեկան տոների օրերը, իսկ հունվարի 1-ի առավոտյան տանջվում խումարից: Նրանք ոչ թե *homo oeconomicus* են, այլ *homo sapiens*: Մենք չենք ուզում ձեզ ծանրաբեռնել լատիներենով և երևակայական ու իրական արարածներին պիտի կոչենք համապատասխանաբար «տնտեսների» և «մարդկանց»¹: Զուր չէր նոր պատմական դպրոցի հայտնի տնտեսագետ Գ.Շմոլերը մերժում մաթեմատիկական մոդելների կիրառումը՝ կարևորելով տնտեսության վրա ունեցած «հոգեբանական-էթիկական» գործոնների ունեցած ազդեցության վերլուծությունը, քանի որ «մարդկային հոգեբանության ռեակցիաները չափից շատ բարդ են դիֆերենցիալ հաշվարկների համար»²:

Այս իմաստով տեղին եմ գտնում ուրվագծել իռացիոնալի և ռացիոնալի վերաբերյալ մտքի անալիտիկայում բերվող փաստարկները: Եվ այսպես, իռացիոնալի օգտին բերվող հղումները հանգում են հետևյալին.

- այն, ինչ ռացիոնալ է մի կոնցեպտուալ և արժեքային համակարգի համար, ոչ ռացիոնալ է մյուսների համար, հետևապես նրանց միջև ռացիոնալ երկխոսությունն անհնար է: Ռացիոնալի վերաբերյալ արտահայտությունները գործում են միայն նախադրյալների որոշակի համակարգի ներսում,
- արդի անկայուն և սոցիալական կապերի արագ փոփոխվող աշխարհում, երբ ջնջվում են նորմայի և նրանից շեղումների սահմանները, մարդը ձեռք է բերում իսկական ազատություն այն կաշկանդող ռացիոնալ կարգադրագրերից,
- արդի գիտական երկխոսություններում հաճախ են հղումներ կատարում

¹ «Вопросы экономики», 2012, №10, с. 71.

² Селичмен Б. Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, с. 27.

մարդկային պահվածքում և մտածողության մեջ իռացիոնալ գործոնների դերի մասին: Ավելին, համաձայն որոշ հոգեբանական մտակառույցների մարդն ընդհանրապես ոչ թե ռացիոնալ, այլ իռացիոնալ էակ է և, որ ռացիոնալությունը ինքնախաբեություն է,

- մարդիկ իրենց գործողություններում առաջնորդվում են ոչ թե ռացիոնալ նորմերով, այլ մշտապես խախտում են դրանք,

- գոյություն ունեն բազմաթիվ հիմնահարցեր, իսկ ժամանակակից աշխարհում առավելապես, որոնց լուծման համար մարդու կարողությունների ռեսուրսները սահմանափակ են: Մարդը զիջում է համակարգչին, նա որոշումներ է կայացնում ոչ լրիվ տեղեկատվության պայմաններում, իսկ դա նշանակում է ռացիոնալության համար պակասում են ինչ-ինչ տեսանկյուններ գծելով «նվազագույն ռացիոնալիզմի» սահմանը:

Սակայն, բերված փաստարկներն ունեն դրանք մերժելու իրենց զուգահեռը,

- ռացիոնալության հասկացությամբ կուլտուրական և պատմական փոփոխականությունը չի նշանակում, թե ընդհանուր ստանդարտներ գոյություն չունեն և, որ ռացիոնալության ըմբռնման տարբեր ներկայացուցիչների միջև բանավեճը հնարավոր չէ: Օրինակ, ժամանակակից ֆիզիկայի դիտակետից կարելի է հասկանալ Արիստոտելի ֆիզիկան և բացատրել նրա սահմանները,

- բնավ չլինելով հոգեվերլուծության կողմնակից, և մարդկային կյանքում ոչ գիտակցականի մոտիվներին հատկացնելով կարևոր տեղ, չի կարելի չտեսնել, որ մասնակցությունը սոցիալական կյանքում ենթադրում է ոչ գիտակցական հակումների ռացիոնալ վերահսկողություն: Հենց ռացիոնալությունն է պատասխանատու արարքների հնարավորությունների պայմանը,

- գոյություն ունեն ռացիոնալ որոշումների ընդունման սահմաններ, խնդիրը հանգում է ռացիոնալ որոշումների ընդունման հնարավորությունների ընդլայնմանը, դրա համար օգտագործելով տարբեր օժանդակ միջոցներ, այդ թվում նաև համակարգչի ինտելեկտը¹:

Ինչպես ակներև է, նույնիսկ ռացիոնալի օգտին բերվող փաստարկներն ավելի շատ հաստատում են իռացիոնալի հանգամանքը և դժվարությունն այն է, թե ինչպես Մաքս Բորնի խոսքերով «ազատվել սուբյեկտիվից և կարողանալ ձևակերպել օբյեկտիվը», տվյալ դեպքում, թե որքանով է մարդու և կազմակերպությունների ռացիոնալության կեղևի տակ դիտարկումները համապատասխանում իրական պահվածքի տարընթաց միտումներին: Այս առումով Ռ.Թեյլերի աշխատության ամբողջ շարադրանքը մարդկային հոգեբանության պեղումներն են և ցուցադրում են վերջինս ծնող պատճառները: Օրինակ, մթերային խանութներում առաջարկվում են ապրանքների միլիոնավոր կոմբինացիաներ, որոնք տեղավորվում են ընտանեկան բյուջեում, սակայն հազիվ թե կարելի է պնդել, որ մարդկանց կատարած բոլոր ընտրություններն օպտիմալ են, կամ հոգեբանների կողմից փաստագրված է, որ մարդիկ ընտրություններ կատարելիս անկանխակալ չեն, կամ «Տնտեսի համար նախորդ օրերին սննդի համար կատարած ծախսը

¹ «Вопросы философии», 2010, № 8, с. 28-29.

որոշիչ դեր չի խաղում, թե ինչ քանակությամբ սնունդ ուտի այսօր», կամ արդյո՞ք ընտրություններն են օպտիմալ «մասնագիտության, հիփոթեքի կամ ամուսնական զուգընկերոջ ընտրության», ժամանակ և այլն: Այն, որ ֆերմերները կօգտագործեն ավելի շատ պարարտանյութ, եթե գինը նվազի «սոսկ էֆեկտի ուղղություն է: Նույնն է, թե կանխատեսես, որ, երբ խնձորները ծառից ընկնեն, ապա դրանք կընկնեն ներքև և ոչ թե վերև: Կանխատեսումն ինքնին ճիշտ է, բայց դա հենց ձգողականության է ճշգրիտ օրենքը չէ»¹: Այն, որ մարդիկ ի հայտ են բերում «Տնտեսի» տրամաբանությանը չհամապատասխանող պահվածք գործունեության բոլոր ոլորտներում ավելի շուտ օրինաչափություն է, քան բացառություն, հետևապես «այն տեսությունները, որոնք հենվում են այն ենթադրության վրա, որ բոլոր մարդիկ Տնտեսներ են, պետք է մերժվեն»: Այստեղ է, որ Ռ.Թեյլերը առաջադրում է երևույթները մեկնաբանելու «տնտեսագիտության տեսության կատարելագործված տարբերակի» հայեցողյան ստեղծման անհրաժեշտությունը, որպես «վարքագծային տնտեսագիտություն», որը «նոր գիտություն չէ, սա նույն տնտեսագիտությունն է, պարզապես զգալիորեն հարստացված է հոգեբանության և այլ հասարակական գիտությունների նվաճումներով»²:

Աշխատության վերլուծությունները ոչ թե տեսաբանություններ են, այլ կիրառական ոլորտից փաստարկներ, որոնք խզվածություններ են դրսևորում ավանդական տեսությունների մոդելների հետ: Միաժամանակ հարկ է նկատել, որ այսպես կոչված «սխալ տնտեսագիտության» կազմավորման ուղին մեկնաբանվում է այլևայլ տեսությունների հետ ունեցած աղերսների, քննադատության կամ մերժելու դրվածքներով: Եվ այս իմաստով գրքում կարելի է հանդիպել հայ ընթերցողին բազմաթիվ հայտնի և անհայտ անունների՝ Ադամ Սմիթ, Հերբերտ Մայմոն, Կահնեման և Տվերսկի, Դանիել Բեռնուլի, Գարի Բեքքեր, Ֆոն Նեյման և Մոգենշտեռն, Վեռնոն Սմիթ, Քեններ Էրոու, Ջոն Հիքս, Փոլ Սամուելսոն, Միթոն Ֆրիդմեն, Ջոն Մեյնարդ Բեյնս, Ֆրանկո Մոդիլյանի, Ջոն Նեշ և շատ ուրիշներ:

Այսպես, հայտնի է, Միթոն Ֆրիդմենի դոկտրինայում ազատ անհատն իր գործողություններում ռացիոնալ մարդ է, այս իմաստով գտնելով, որ պոզիտիվ տնտեսագիտությունը սկզբունքորեն անկախ է որևէ վարքագծային դիրքից: Ռ.Թեյլերը վկայակոչում է Մ.Ֆրիդմենի էսսեյից այն օրինակը, որ «ճշգրիտ կանխատեսումներ կստացվեին այն հիպոթեզից, որ բիլիարդ խաղացողը գնդակին հարվածները հասցնում է այնպես, որ, կարծես թե, ինքը գիտի այն բարդ մաթեմատիկական բանաձևերը, որոնք գնդակին տալիս են օպտիմալ ուղղություն, որ, կարծես թե, կարող է աչքաչափով որոշել, թե գնդակները միմյանց հանդեպ ինչ անկյան տակ են գտնվում և այլն, և որ կարող է այդ բանաձևերով կայծակնային արագությամբ հաշվարկներ անել ու հետո գնդակները շարժել այն ուղղությամբ,

¹ Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ., էջ 11:

² Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ., էջ 7-12:

* Վարքագծային տնտեսագիտության ստեղծման գործում Թեյլերը, հատկապես շրջադարձային է դիտում հանդիպումը հոգեբանական տնտեսագիտության հիմնադիրներից Դ.Կահնեմանի և Է.Տվերսկու հետ, երկար տարիներ համագործակցելով տարբեր հետազոտական ծրագրերի իրականացման աշխատանքներում:

որ ցույց են տվել բանաձևերը: Այս հիպոթեզի նկատմամբ մեր վստահությունը բխում է ոչ թե այն համոզմունքից, որ բիլիարդ խաղացողները, ներառյալ պրոֆեսիոնալները, կարող են անցնել կամ անցնում են նկարագրված գործընթացով, այլ ավելի շուտ բխում է այն համոզմունքից, որ եթե խաղացողներն այս կամ այն կերպ չկարողանային հասնել, ըստ էության, նույն արդյունքին, ապա նրանք իրականում չէին լինի բիլիարդի պրոֆեսիոնալ խաղացողներ»¹: Սակայն գոյություն ունի հոգեբանական գործոնի հանգամանքը, որտեղ ռացիոնալն ու իռացիոնալը հատվում են, և «Միսլ վարքագծի» տեսաբանը նույն օրինակի վրա հակադարձում է «Բիլիարդի պրոֆեսիոնալ խաղացողը գուցե և խաղում է այնպես, որ, կարծես թե, նա գիտի երկրաչափության և ֆիզիկայի բոլոր համապատասխան օրենքները, բայց սովորական խաղացողը սովորաբար նշանառության տակ է վերցնում անցքին **ամենից մոտ գնդակը**, հարվածում և վրիպում: Եթե մենք ցանկանում ենք օգտակար տեսություններ ունենալ, թե ինչպես են սովորական մարդիկ գնումներ կատարում, խնայողություններ անում թոշակի համար, աշխատանք փնտրում կամ ճաշ եփում, ապա ճիշտ կլինի, որ այդ տեսությունները չկառուցվեն այն ենթադրության վրա, որ բոլոր մարդիկ գործում են այնպես, որ, կարծես թե, իրենք փորձագետ են»²: Երևույթների վերլուծության այն մեթոդաբանական բանավեճը, որ առաջադրում է Ֆրիդմենը, ցուցադրում է տնտեսական քաղաքականության նոր լուծումներ, սակայն տնտեսագիտական մտքի նոր շարժում է ենթադրում վարքագծի դիտակետից արմատացած տեսակետների նոր ընթերցումների անհրաժեշտությունը, որը կընդլայնի նրա ներքին բովանդակությունը և ճշգրիտ բանալիներ կարող է տալ այդ լուծումներին:

Թեյլերի գրքում «Ենթադրաբար անկարևոր գործոններ», «Տիրապետման էֆեկտը», «Ցուցակը», «Արժեքի տեսությունը», «Կալիֆոռնյան երազանք», «Գանակոծում», «Մտային հաշվապահություն», «Պոկերի սեղանի շուրջ», «Միսլ վարքագիծն իրական աշխարհում», «Արդարության խաղեր», «Ամերիկյան ֆուտբոլ» և շատ ու շատ ավանդական տնտեսագիտությունից դուրս, առաջին հայացքից անհամակարգ թվացող շարադրանքում բացահայտվում են վարքագծային տնտեսագիտության շերտերն ու տիրույթները: Ջ.Մ.Քեյնսը մի անգամ նկատել է, որ դժվարությունը ոչ թե նոր գաղափարների յուրացումն է, այլ հին պատկերացումներից հրաժարվելը³: Օրինակ, Ռ.Թեյլերը բերում է արսիոմատիկ դարձած, տնտեսագիտության հիմնարար տեսության այն դրույթը, թե պահանջարկի կորերը ցած են իջնում, իսկ առաջարկի կորերը վեր են բարձրանում: Այսինքն, որքան բարձր է վարձատրությունը այնքան ավելի շատ է աշխատանքի առաջարկը: Մինչդեռ ընդհանրության մեջ այս բնորոշումները վիճարկելի աղերսներ ունեն: Այսպես՝ թվում է, թե, եթե տաքսու վարորդների վարձատրությունը կրկնապատկվի, ապա ավելի շատ մարդիկ կուզենար տաքսի վարել նաև այն

¹ Ռիչարդ Թեյլեր, Միսլ վարքագիծ, Եր., 2021, , էջ 59-60:

² Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ., էջ 61:

³ Джон Мейнард Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег. Избранное, М., 2007, с. 18-19

օրերին, երբ հնարավորություն կա ավելի շատ վաստակել և քիչ վարպետներ կուգենան այդ օրը հանգիստ վերցնել: Մինչդեռ գիտափորձը ցույց է տվել, որ որքան բարձր է վարձատրությունը, այնքան վարորդներն ավելի քիչ են աշխատում, հատկապես սկսնակ վարորդների համար յուրաքանչյուր օրվա համար նպատակային եկամուտ սահմանելը կատարում են ինքնատիրապետման գործառույթ¹:

«Միսալ վարքագիծը» իր հիմնավորումներն է գտնում այնպիսի ոլորտներում, ինչպես թոշակի անցնելու համար արվող խնայողությունների, հիփոթեքի ընտրության, արժեթղթերի շուկայում արվող ներդրումների ժամանակ կամ «հեռանկարային տնտեսություն», կրթություն, ավիացիա, լեռնագնացություն և այլն, հաստատելով նոր մոտեցումների անհրաժեշտության իրավունքը:

Տնտեսագիտության տեսությունը գերազանցապես հիմնավորված չէ էմպիրիկ դիտարկումներով, իսկ ռացիոնալ ընտրությունից եկող աքսիոմները բխեցվում են անկախ նրանից, թե դրանք «որևէ կապ ունեն, թե ոչ այն ամենի հետ, ինչին մենք առնչվում ենք մեր առօրյա կյանքում»: Այստեղ է, որ փաստը տրամաբանական ճշմարտության հասնող ըմբռնումից դառնում է օրինաչափություն, ինչպիսին է «տիրապետման էֆեկտը», համաձայն որի «մարդիկ ավելի շատ արժևորում են այն, ինչն արդեն իրենց ունեցվածքի մասն է կազմում, քան այն, ինչը կարող է դառնալ իրենց ունեցվածքի մի մասը, այսինքն՝ այն, ինչը հասանելի է, բայց դեռ իրենց սեփականությունը չէ»²: Դրա հիմքում ընկած է հոգեբանական ֆենոմենը: Եթե մի դեպքում նա ցավ կզգա դրանից բաժանվելու համար, իսկ, եթե չի տնօրինում՝ բավականություն այն ստանալու դեպքում: Եվ այս իմաստով ապրանքի ցածր կամ բարձր գների երևույթը հաճախ բացատրելի չէ գործարքի ավանդական տեսության պոստուլատներով: Նույնիսկ տնտեսագիտության պրոֆեսոր Ռ.Ռոզերը լինելով գինու վաղեմի հավակնորդ, իր հավաքածուից գինին երբեք չէր վաճառում նաև այն դեպքերում, երբ ցանկացողները յուրաքանչյուր 22ի համար առաջարկում էին մի քանի անգամ բարձր գին: Թվում է ռացիոնալ մարդը պետք է օգտագործեր առիթը: Սակայն գործում է մտածելակերպի երևույթը. մարդիկ ավելի զգայական են կորուստների, քան ձեռքբերումների համար:

Հայտնի է, որ Ջ.Քեյնսը բազմիցս անդրադարձել է տնտեսական երևույթների ճանաչողության ժամանակ ռացիոնալի և իռացիոնալի խնդրին: Այսպես, անդրադառնալով երկարաժամկետ սպասումներին, նա գտնում է. «...չի կարելի եզրակացնել, թե աշխարհում ամեն ինչ կախված է մարդկային հոգեբանության իռացիոնալ ուժերի խաղերից: Ընդհակառակ, երկարաժամկետ սպասումների վիճակը ոչ հաճախ բավական կայուն է, և եթե դա այդպես չէ, ապա մյուս գործոններն ունենում են փոխհատուցող ազդեցություն: Պետք է միայն հիշել, որ մարդկային որոշումները որքանով դրանք ազդում են ապագայի վրա՝ անձնական, քաղաքական կամ տնտեսական գործերում՝ սպասումները չեն կարող

¹ Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ, էջ 261:

² Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ, էջ 24:

ենթարկվել խիստ մաթեմատիկական հիմնավորումների, քանի որ բացակայում է դրանց հիմնավորման բազան: Հենց գործունեության մեր բնածին ծարավն է այն ուժը, որը շարժում է աշխարհը, մեր «եսի» ռացիոնալ կեսը, ինչպես կարողանում է զբաղվում է այլընտրանքների ընտրությամբ, հաշվարկում է այնտեղ, որտեղ կարելի է, սակայն հաճախ այն հայտնվում է երջանկություն փնտրելու մեր քմահաճույքների, տրամադրությունների և ցանկությունների իշխանության ներքո»¹: Ակներն է, որ, այնուամենայնիվ, շատ բան է կախված «մարդկային հոգեբանության իռացիոնալ ուժերի խաղերից: Այստեղ է, որ նա կառուցում է երևույթների գնահատման իր փիլիսոփայությունը, ռացիոնալության հասկացությունը քննելով մարդու բնույթի խորքային չափումների մեջ, դրանով իսկ առաջադրելով «սահմանափակ ռացիոնալության» գաղափարը, որը դարձավ նոր ինստիտուցիոնալիզմի հիմնադրություններից մեկը: Սակայն, ինչպես նկատում է Ռ.Թեյլերը, Քեյնսի մակրոտնտեսագիտական արձարծումները չդարձան ավանդույթ և շարունակություն չստացավ:² Մինչդեռ, տնտեսագիտության այդ ոլորտը վարքագծի դիտակետից ներքին բովանդակության ընդլայնման և նոր լուսաբանումների կարիք ունի: Մարդկանց վարքագիծն էական է դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականության լուծումների առումով, հատկապես ֆինանսական ճգնաժամերի ժամանակ: Պատճառների ճանաչողական չափումները մնում են նույն հարթության մեջ, մի դեպքում պաշտպանելով Քեյնսի տեսակետը, թե կառավարությունը պետք է իրականացնի նոր ներդրումներ, իսկ մի այլ դեպքում, թե դա կտանի բյուջեի ճգնաժամի կամ գնաճի: Իսկ սպառողի վարքագծային նրբությունների հաշվառումը կամ ակտիվ ձեռներեցությամբ զբաղվելու միջոցառումները կարող են շահեկան արդյունքների հանգեցնել:

Ռ.Թեյլերի գրքի վերաբերյալ էքսկուրսը կապված է որոշակի դժվարությունների հետ: Միայն վարքագծի վերաբերյալ նրա մեկնությունները՝ կառուցված բազում օրինակների վրա, ավելի լավ ու ավելի համոզիչ, քան արված է գրքում, գրեթե հնարավոր չէ: Նորանոր փաստերի մեջ նա տեսնում է վարքագծային տնտեսագիտության զարգացման մղումն ու նոր կապերի լուծման ուղիները: Ուստի փաստեր և նորից փաստեր, որոնք թույլ կտան «փոխելու մեր գործելաոճը», «սխալ կանխատեսումներից խուսափելու համար», իսկ նրանք «ովքեր համառորեն կառչել են միայն Տնտեսներից բաղկացած մտացածին աշխարհից, անտեսանելի ձեռքի փոխարեն սպիտակ դրոշ կծածանեն»³:

Նա իրեն համարում է այն «ուխտագնաց» տնտեսագետը, որն ապագան տեսնում է վարքագծային տնտեսագիտության մեջ: Իսկ «ընթերցողներին իմ միակ խորհուրդը հետևյալն է՝ այլևս մի կարդացեք, եթե նկատեք, որ ընթերցանությունը գրավիչ չէ: Հակառակն անելը պարզապես սխալ վարքագծի դրսևո-

¹ Джон Мейнард Кейнс, նշվ. աշխ, էջ 160:

² Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ, էջ 449:

³ Ռիչարդ Թեյլեր, նշվ. աշխ, էջ 461:

րում է»¹: Տնտեսագետների համար սխալ վարքագծի դրսևորում կլինի, եթե չկարգան Թեյլերի աշխատությունը, առավելապես շուկայական տնտեսությանն անցնող երկրներում, որոնք հագեցված են տնտեսական ու սոցիալական հակասություններով ու մոլորություններով: «Միայն վարքագիծ» աշխատությունը հայ տնտեսագետներին ուղղորդում է նոր ուսումնասիրությունների:

Օգտվագործված գրականության ցանկ

1. Մաքս Բորն, Իմ կյանքն ու հայացքները, Եր., 1978:
2. Ռիչարդ Թեյլեր, Միայն վարքագիծ, Եր., 2021:
3. «Вопросы экономики», 2018.
4. «Вопросы экономики», 2012, №10.
5. Селичмен Б. Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, с. 27.
6. «Вопросы философии», 2010, № 8.
7. Джон Мейнард Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег. Избранное, М., 2007.

References

1. Maqs Born, Im kyanqn ow hayacqnery', Er., 1978:
2. R'ichard T'eyler, Sxal varqagic', Er., 2021:
3. «Voprosy jekonomiki», 2018.
4. «Voprosy jekonomiki», 2012, #10.

¹ Նույն տեղում, էջ 14:

* Առիթի բերումով նկատես, որ վարքագծային տնտեսագիտության թեմատիկան դուրս չէ հայ տնտեսագիտական մտքի ուշադրությունից: Ռացիոնալի և իռացիոնալի հարաբերակցության՝ կապված մարդկային պահվածքի ճանաչողական սահմանների ընդլայնման հետ, ուշագրավ վերլուծություններ է կատարել Հովսեփ Աղաջանյանը (տե՛ս, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի» հանդեսում տպագրված հոդվածաշարը, 2006, № 1, 2, 3, 2007, № 3, և այլ ուսումնասիրություններ): Թեմատիկայի որոշակի տեսակետներ են արծարծվում Ատոմ Մարգարյանի «Ժամանակակից տնտեսագիտության մեթոդաբանական հիմունքների շուրջ» (Բանբեր ՀՊՏՀ, 2004№ 2), Ատոմ Վարդանյանի՝ «Քեյնսյան տեսության վարքագծային տեսանկյունները» (Բանբեր ՀՊՏՀ, 2010, № 1), և ուրիշներ:

Վ.Միրզոյանի և Ա.Մարտիրոսյանի «Հոգեբանության և տնտեսագիտություն» (2018) աշխատությունը դիտողություններ են հայ մշակույթի պատմության կտրվածքով, իսկ Մ.Եղիազարյանի և Ա.Մարտիրոսյան «Ինստիտուցիոնալիզմի հոգեբանական ուղղության ներդրումն տնտեսագիտական վերլուծություն» (2016) ու Ա.Մարտիրոսյանի և Բ.Մարտիրոսյանի «Գիտատեխնիկական նորարարությունների տնտեսական նշանակությունը և ինստիտուցիոնալ տեսությունը գործնականում» (2016) մենագրությունների վերնագրերն արդեն ցուցադրում են հարցի հետազոտական ուղղվածությունները: Վարքագծային տնտեսագիտության իր անդրադարձերն է ստացել նաև Ռ.Մարինյանի «Ուրվագիծ արդի հայ տնտեսագիտական մտքի պատմության» երկրորդ և երրորդ գրքերում (2014, 2019):

Ինչպես ասում է Ռ.Թեյլերը, վարքագծային տնտեսագիտությունը դադարել է «լուսանցքային գործունեություն» լինելուց և վերածվում է «մեյնսթրիմի՝ հիմնական հոսանքի»:

5. Selichmen B. Osnovnye techenija sovremennoj jekonomicheskoy mysdi, M., 1968.
6. «Voprosy filosofii», 2010, # 8.
7. Dzhon Mejnard Kejns, Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. Izbrannoe, M., 2007.

«ՌԱՑԻՈՆԱԼ ՄԱՐԴՈՒ» ՄՈՂԵԼԻ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԱԿԱՆԸ ԿԱՄ ՌԻԶԱՐԴ ԹԵՅԼԵՐԻ «ՍԽԱԼ ՎԱՐՔԱԳԻԾ»

Ռոբերտ Ներսեսի Սարինյան Բեկա Վալերիի Գաբրիելյան

Համառոտագիր: Հոդվածը համառոտ էքսկուրս է Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ռիչարդ Թեյլերի «Սխալ վարքագիծ» աշխատության վերաբերյալ: Գրքի անվանումն ինքնին ցույց է տալիս արծարծվող հարցերի որոնումների ուղղությունը: Ինչ խոսք, ընդլայնվել են տնտեսագիտության սահմանները, յուրացնելով նաև այլ գիտությունների տարածքները: Մինչդեռ իրական կյանքում մարդկանց վարքագիծը տարբերվում է տնտեսագիտական մոդելներում բնակվող մտացածին վարքագծից: Դա բացատրվում է նրանով, որ տասնամյակներ շարունակ տնտեսագիտության տեսությունը սովորեցնում էին որպես բնագիտական առարկա: Գործունեության բոլոր ոլորտներում մարդիկ դրսևորում են ռացիոնալ մարդու տրամաբանությանը չհամապատասխանող վարքագիծ, որն ավելի շուտ օրինաչափություն է: «Կատարելագործված տնտեսագիտության տեսության» ստեղծումը դարձել է անհրաժեշտություն, որը չի հանդիսանում նոր գիտություն, որպես «վարքագծային տնտեսագիտություն» դա նույն տնտեսագիտություն է՝ հարստացված հոգեբանությամբ և այլ հասարակական գիտությունների նվաճումներով:

Տնտեսագիտության այն ոլորտը, որը, հատկապես կարիք ունի ներքին բովանդակության ընդլայնման՝ մակրոտնտեսագիտությունն է: Ռ.Թեյլերի գիրքը հայ տնտեսագետներին ուղղորդում է նոր հետազոտությունների:

Բանալի բառեր. վարքագծային տնտեսագիտություն, հոգեբանություն, ռացիոնալ մարդ, մաթեմատիկական մոդելներ, մակրոտնտեսագիտություն, ռացիոնալը և իռացիոնալը:

ВОПРОС ИСТИННОСТИ МОДЕЛИ «РАЦИОНАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА» ИЛИ «ПЛОХОЕ ПОВЕДЕНИЕ» РИЧАРДА ТЕЙЛОРА

Роберт Нерсесович Саринян Белла Валерьевна Габриелян

Аннотация: Статья представляет собой краткий экскурс по труду «Плохое поведение» нобелевского лауреата Ричарда Тейлора. Само название книги указывает на направление исследования обсуждаемых вопросов. Конечно, границы эконо-

номической науки расширились, заняв территории и других наук. Между тем поведение людей в реальной жизни отличается от фиктивного поведения в экономических моделях. Это объясняется тем, что на протяжении десятилетий экономическая теория преподавалась как предмет науки. Во всех сферах деятельности люди демонстрируют поведение, не соответствующее логике разумного человека, что является скорее закономерностью. Создание «Усовершенствованной экономической теории» – необходимость на века, которая не является новой наукой, как и «поведенческая экономика» – это такая же экономическая наука, обогащенная психологией и достижениями других общественных наук.

Область экономики, которая особенно нуждается в расширении внутреннего содержания — это макроэкономика. Книга Р. Тейлора направляет армянских экономистов к новым исследованиям.

Ключевые слова: поведенческая экономика, психология, рациональный человек, математические модели, макроэкономика, рациональное и иррациональное.

THE QUESTION OF THE TRUTH OF “THE RATIONAL MAN” MODEL OR “MISBEHAVING” OF RICHARD THALER

Robert Nerses Sarinyan
Bella Valeri Gabrielyan

Abstract: The article is a brief digression on the work of Nobel Prize winner Richard Thaler called "Misbehaving". The very title of the book indicates the direction of the raised issues examination. Of course, the boundaries of the economy have expanded, having also mastered the areas of other sciences. Meanwhile, the behavior of people in real life differs from the imaginary behavior that lives in economic models. This is due to the fact that for decades the theory of economics has been taught as a natural science discipline. In all spheres of activity, people exhibit behavior that does not correspond to the logic of a rational man, which is rather a pattern. The creation of an "Improved Economic Theory" has become a necessity, which is not a new science, as "behavioral economics", it is the same economics enriched with psychology and the achievements of other social sciences.

Macroeconomics is an area of the economics that particularly needs to expand its internal content. R. Thaler's book directs Armenian economists to new research.

Keywords: behavioral economics, psychology, rational man, mathematical models, macroeconomics, the rational and the irrational.